

ปัจจัยที่ส่งผลต่ออิทธิพลทางการศึกษาของต่างประเทศ
ในช่วงปฏิรูปการศึกษา (พ.ศ. 2411-2448)

อิทธิพลทางการศึกษาของต่างประเทศที่ปรากฏในการศึกษาไทยนั้นนับมาตั้งแต่สมัย
สุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถึงแม้ว่าอิทธิพลทางการศึกษาจะยังไม่มีรูปแบบและอยู่ใน
วงจำกัด คือ ส่วนมากจะศึกษาอยู่เฉพาะเจ้านายและข้าราชการชั้นสูง ตลอดจนรัฐบาลและ
ผู้ปกครองประเทศ ยังไม่สามารถที่จะจัดตั้งโรงเรียนซึ่งถือว่าเป็นการจัดการศึกษาที่เป็นแบบแผน
สำหรับประชาชนได้อย่างกว้างขวางก็ตาม แต่ความสนใจของประชาชนที่จะเรียนรู้วิทยาการ
การศึกษาจากต่างประเทศก็มีพอสมควร

ในปี พ.ศ. 2411 เป็นต้นมา ซึ่งอยู่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองได้รับการพัฒนาให้มีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับ
นานาประเทศ สภาพโดยทั่วไปของสังคมไทยนับได้ว่ามีการเปลี่ยนจากสังคมดั้งเดิมมารับเอา
ความเจริญแบบใหม่ เฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปประเทศให้เป็นไปตามประเทศตะวันตก ซึ่งจะ
เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการแผ่นดิน การ
เปลี่ยนแปลงด้านการคมนาคม การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษา และการเปลี่ยนแปลงการบริหาร
งานด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปการศึกษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเห็นการศึกษาอย่างย่อมนำ ซึ่งความเจริญของบ้านเมือง ดังที่พระองค์ชี้ให้เห็นว่า "...
หนังสือเป็นต้นเค้าคุณความเจริญของราชการบ้านเมือง ยิ่งกว่าศิลปศาสตร์วิชาการอื่น ๆ..."¹
ตลอดจนพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะให้ประชาชนมีโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน
ดังพระราชดำรัสที่ว่า "...เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นไปตลอดจนราษฎรที่ต่ำสุด
ได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกันไม่ว่าขุนนางไพร่..."² จากพระราชดำรัสของพระองค์นี้

¹ เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

หน้า, 36.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

การจัดการศึกษาในรัชสมัยของพระองค์จึงได้เริ่มจัดการศึกษาอย่างมีระบบแบบแผนขึ้น มีการใช้หลักสูตรที่แน่นอน มีสถานศึกษา เรียกได้ว่าเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน (Formal Education) การศึกษาในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงการศึกษาอย่างชัดเจน คือ จากการศึกษาแบบอาศัยบ้าน วัด วัง ก็มีโรงเรียนเป็นสถานที่จัดการศึกษาอย่างมีระเบียบ ซึ่งปัจจัยหรืออิทธิพลที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงการศึกษาในรัชสมัยของพระองค์นั้นพอสรุปได้ดังนี้

3.1 ปัจจัยทางการเมืองจากภายนอกประเทศ การแผ่ขยายอาณาเขตของมหาอำนาจตะวันตกมายังประเทศแถบเอเชีย ทำให้พระองค์จำเป็นต้องปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงประเทศในทุกด้าน โดยเฉพาะการจัดการศึกษาซึ่งมีการปฏิรูปให้เป็นไปตามประเทศมหาอำนาจ

3.2 ปัจจัยทางด้านความต้องการบุคคลเข้ารับราชการ เนื่องจากสภาพบ้านเมืองในระบอบนี้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อความเหมาะสม การทำงานของทุกกระทรวง กรม กองต่าง ๆ จึงมีความจำเป็นที่ต้องรับเฉพาะบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีการจัดการศึกษาขึ้นอย่างเป็นระบบเพื่อพัฒนากำลังคนให้มีความรู้ความสามารถยิ่งขึ้น

3.3 ปัจจัยจากประสบการณ์ของพระองค์ที่ทรงเสด็จประพาสต่างประเทศ ทั้งในเอเชียและยุโรป ทำให้พระองค์ทรงเห็นการจัดการศึกษาของประเทศต่าง ๆ แล้วนำมาปรับปรุงดัดแปลงให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์บ้านเมืองและวิถีชีวิตของคนไทยในสมัยนั้น

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยด้านอื่น ๆ อีก แต่จะขอกล่าวเพียงปัจจัยทั้งสามที่นับได้ว่าเป็นปัจจัยหลักของการปฏิรูปการศึกษาจากระบบแผนโบราณมาสู่ความเป็นสากลนิยม

3.1 ปัจจัยทางการเมืองจากภายนอกประเทศ

ในประเทศยุโรปนับตั้งแต่ประเทศอังกฤษได้มีการปฏิวัติทางด้านอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) เป็นประเทศแรก และประเทศอื่น ๆ ก็ได้มีการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมของตนเอง การพัฒนาอุตสาหกรรมนี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้วัตถุดิบเข้ามาป้อนระบบโรงงานอย่างมาก ลำพังแต่วัตถุดิบในประเทศของตนเองมีไม่เพียงพอ จึงต้องมีการหาวัตถุดิบจากประเทศอื่นเข้ามาป้อนโรงงานด้วย อันเป็นผลของการเกิดการล่าอาณานิคม (Colonialism) ขึ้น

การคุกคามล่าอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตกนั้นเริ่มไปทั่วทุกภูมิภาค ซึ่งการแผ่อำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเริ่มในปี พ.ศ.

2366 ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^๓ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อตัวของจักรวรรดินิยม ดังปรากฏว่ามีหลายประเทศที่เข้ามาติดต่อกับสยาม เหตุผลอีกประการหนึ่งที่แอบแฝงมากับการติดต่อกับต่างชาติ คือ ความต้องการประเทศไทยเป็นดินแดนอาณานิคม เช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2369 ลอร์ด แอมเจอร์ส (Lord Amhurst) ส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ มาทำสนธิสัญญา เรียกว่า สนธิสัญญาเบอร์นี่ นับเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกของกรุงรัตนโกสินทร์^๔ และในปี พ.ศ. 2398 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยก็ทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ^๕ ซึ่งสนธิสัญญาฉบับนี้ถือเป็นแบบฉบับของสนธิสัญญาระหว่างไทยกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป นอกจากนี้ยังมีประเทศต่าง ๆ อีกทั้งที่ได้ทำสนธิสัญญาและไม่ได้ทำสนธิสัญญาที่เข้ามาติดต่อกับไทย ได้แก่

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๓D.G.E Hall, A History of South East Asia (New York : St. Martin 's Press, 1970), p. 599.

^๔สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : โรงพิมพ์จำลองศิลป, 2494), หน้า 356.

^๕ขจร สุรพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2521), หน้า 303.

ประเทศ	ปี พ.ศ. ที่เข้ามาติดต่อ
อังกฤษ	2398
ฝรั่งเศส	2399
สหรัฐอเมริกา	2399
เดนมาร์ก	2401
โปรตุเกส	2401
เนเธอร์แลนด์	2403
รัสเซีย	2406
ออสเตรีย-ฮังการี	2412
ญี่ปุ่น	2450

ที่มา : ตัดแปลงจาก นคร พันธุ์รงค์. ประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์. หน้า 225.

จะเห็นได้ว่า ประเทศต่าง ๆ ที่เข้ามาติดต่อกับไทยนั้นล้วนแต่เป็นประเทศที่มีอำนาจทั้งด้านการค้าและทางด้านกำลังทหารทั้งสิ้น การคุกคามของประเทมหาอำนาจเหล่านี้เริ่มปรากฏอย่างเด่นชัดขึ้นปี พ.ศ. 2366 อังกฤษได้ทำสงครามกับพม่าเป็นครั้งแรก สงครามครั้งนี้ยืดเยื้อมาเป็นเวลา 3 ปี พม่าพ่ายแพ้ต่ออังกฤษ ซึ่งผลมาจากพม่าขาดอาวุธยุทธโปกรณ์ในการทำสงครามสมัยใหม่ ในที่สุดก็ต้องทำสนธิสัญญากับอังกฤษ เรียกว่า สนธิสัญญา ยันดาโบ (The Treaty of Yandabo) โดยที่พม่ายอมเสียเมืองมณีปุระ ยะไข่ ตะนาวศรี และอัสสัม พร้อมทั้งค่าชดเชยสงครามให้แก่อังกฤษรวมเป็นเงินหนึ่งล้านปอนด์สเตอร์ลิง^๑

^๑D.G.E Hall, The History of South East Asia, p. 599.

หลังจากที่อังกฤษทำสงครามกับพม่า ซึ่งเป็นประเทศเพื่อนบ้านของไทยแล้ว อีก 14 ปีต่อมา อังกฤษก็ทำสงครามกับมหาอำนาจแถบเอเชียอีก คือ จีน ซึ่งเรียกว่า สงครามฝิ่น (Opium War) ถึงแม้ว่าจีนที่เคยคิดว่าตนเองมียุทธวิธีในการรบและวัฒนธรรมสูงส่ง แต่ก็กลับพ่ายแพ้แก่อังกฤษเช่นเดียวกับพม่า จึงต้องจ่ายค่าชดเชยสงครามพร้อมกับต้องเปิดเมืองท่าค้าขาย 5 เมือง คือ กวางเจา เจ๋หมิง ฝูเจว หนิงโป และเซี่ยงไฮ้ และยกเกาะฮ่องกงให้แก่อังกฤษเป็นการถาวร⁷

การรบระหว่างอังกฤษกับพม่า อังกฤษกับจีน ซึ่งอังกฤษเป็นฝ่ายชนะนั้นสร้างความวิตกกังวลให้แก่ประเทศไทยยิ่งนัก ด้วยเกรงว่าอังกฤษอาจจะมารุกรานไทยอีกเมื่อไหร่ก็ได้ แต่อังกฤษก็มีได้มาแสดงท่าทีรุกรานไทยอย่างเด่นชัด ครั้นในปี พ.ศ. 2395 ซึ่งเป็นปีที่ 2 แห่งการเสวยราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁸ อังกฤษได้ทำสงครามกับพม่าเป็นครั้งที่ 2 และรวมดินแดนที่ได้ตอนสงครามครั้งที่ 1 และสงครามครั้งสุดท้ายระหว่างอังกฤษกับพม่าเกิดขึ้นปี พ.ศ. 2428 พม่าถูกรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองอินเดียของอังกฤษ⁹ นอกจากการคุกคามของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้วยังมีการคุกคามมาจากประเทศอื่นอีก คือ ฝรั่งเศส

การคุกคามของฝรั่งเศส มหาอำนาจอีกชาติหนึ่งที่แผ่อิทธิพลมาทางด้านตะวันออกของไทย ซึ่งในขณะนั้นฝรั่งเศสได้ญวนบางส่วนทางตอนใต้ คือ ไช่ฉง และหัวเมืองอีกทั้งสองต่อจากนั้นฝรั่งเศสก็ได้พยายามแทรกแซงเข้าไปในกิจการบ้านเมืองของเขมรมากขึ้นตามลำดับ ครั้นถึง พ.ศ. 2427 ฝรั่งเศสได้ญวนตอนใต้ จึงทำให้มีความหึกเหิมที่จะเข้ายึดเขมร เมื่อเป็นเช่นนี้ฝรั่งเศสจึงยกกองทัพไปล้อมพระราชวังพระเจ้านโรดม บังคับให้ลงนามในสัญญาอยู่ใต้ความอารักขาของฝรั่งเศส เป็นอันว่าเขมรถูกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷ อ. วลาลักษณ์, สงครามฝิ่น (กรุงเทพมหานคร : สตาตาร์คอมพิวกราฟิคเพรส, 2521), หน้า 111.

⁸ อรุณ เวชสุวรณ, เงาอดีต, หน้า 11.

⁹ เจริญ ไชยชนะ, ประวัติศาสตร์เอเชีย วัฒนธรรมครั้งที่ 2 (พระนคร : เกษมบรรณกิจ, 2507), หน้า 187.

เมื่อญวนและเขมรตกอยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศสทั้งสิ้น ฝรั่งเศสก็หวังจะรวบรวมเอาบรรดาหัวเมืองลาวริมฝั่งแม่น้ำโขงเป็นกรรมสิทธิ์ เวลานั้นอาณาจักรลานช้าง คือ หลวงพระบาง และเวียงจันทน์ ยังเป็นประเทศราชของไทยอยู่ ฝรั่งเศสอ้างว่าหัวเมืองเหล่านั้นรวมทั้งลำน้ำโขงด้วย เคยเป็นเมืองขึ้นของญวนและเขมรมาแต่ก่อน ขอให้ไทยโอนกรรมสิทธิ์คืนให้แก่ญวนและเขมรตามเดิม ฝ่ายไทยเห็นว่าฝรั่งเศสอ้างอย่างไม่มีเหตุผลเพียงพอจึงคัดค้าน ครั้นถึง พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสยกกองทัพทหารฝรั่งเศสและญวนรุกเข้ามาทางลำน้ำโขงตอนบน ไทยออกขัดขวางจนเกิดเป็นกรณีพิพาทขึ้นระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เรียกว่า วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112^{๑๐} โดยที่ฝรั่งเศสยกสาเหตุน่าว่า ไทยทำร้ายทหารฝรั่งเศสถึงแก่ความตายจึงเอาเรือรบแล่นเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยา 3 ลำ ทั้งนี้ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิดกันจนถึงขั้นใช้อาวุธ ฝรั่งเศสยื่นคำขาดต่อรัฐบาลไทยสำคัญ ๆ หลาย ซึ่งไทยต้องยอมปฏิบัติตามฝรั่งเศสกับไทยจึงยอมตกลงทำสัญญาที่กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436^{๑๑} จากผลของสัญญานั้นนอกจากไทยต้องเสียค่าทดแทนความเสียหายแล้ว ไทยต้องเสียสิทธิบางอย่างให้แก่ฝรั่งเศสอีกด้วย คือ

ก. ต้องเสียกรรมสิทธิ์ในดินแดนทั้งหลายบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง รวมทั้งอาณาจักร หลวงพระบางและเวียงจันทน์ ตลอดจนบรรดาเกาะต่าง ๆ ในลำแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส (ซึ่งก่อนนี้ดินแดนพวกนี้เป็นเมืองขึ้นของไทย-ผู้วิจัย)

ข. ต้องไม่สร้างค่ายมั่นหรือตั้งกองทหารในเขตลพบุรีและเสียมราฐกับภายในอาณาจักร 25 กิโลเมตรบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงด้วย

ฝรั่งเศสได้ยกกองทัพเข้ามาตั้งอยู่ที่เมืองจันทบุรี เพื่อเป็นหลักประกันของสัญญาฉบับนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2436 เป็นเวลา 10 ปี ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2450 ไทยกับฝรั่งเศสได้ทำสัญญาอีกฉบับหนึ่งมีใจความว่า ฝรั่งเศสยอมเลิกศาลกงสุล และยอมให้คนในบังคับฝรั่งเศสอยู่ใต้อำนาจศาลไทย และเพื่อเป็นการตอบแทน ไทยต้องโอนกรรมสิทธิ์ที่งปวงที่อยู่ในเขตลพบุรีและเสียมราฐให้แก่ฝรั่งเศสโดยสิ้นเชิง

^{๑๐} ขจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยบางกอก, หน้า 336.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 371.

เมื่อฝรั่งเศสได้มอบพระตะบองและเสียมราฐไปจากไทยแล้ว ฝรั่งเศสก็รวมแคว้น
ญวน เขมร และหัวเมืองลาวตามลุ่มแม่น้ำโขง เข้าอยู่ในความปกครองเดียวกัน เรียกว่า
"ประเทศอินโดจีนของฝรั่งเศส" มีผู้สำเร็จราชการมาประจำอยู่

จากสถานการณ์ที่ล่อแหลมที่สองชาติเข้ามาผลประโยชน์ซึ่งกันและกันในไทยนี้ ถึงแม้
ประเทศไทยจะยังไม่ถึงขั้นเสียดินแดนทั้งหมด แต่การเลี้ยวธิปไตยในการศาลสมัยต่อมาเป็น
เรื่องยุ่งยาก ดังมีผู้ให้ความเห็นว่า "...แม้ว่าสยามจะดำรงความเป็นเอกราชตลอดมา ถึง
กระนั้นอิสรภาพในทางปฏิบัติก็ยังคงถูกจำกัดอยู่ภายในขอบเขตของสนธิสัญญาต่าง ๆ ซึ่งสยามได้
ทำไว้กับมหาอำนาจตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา"¹² ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ สภาพบ้านเมืองนับได้ว่าถึงขั้นวิกฤติจริง ๆ แต่ด้วยพระปรีชาสามารถของ
พระองค์ที่ทรงเล็งเห็นภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้น พระองค์จึงมีพระบรมราโชวาทที่จะทรงแก้ไขภัย
อันตรายของบ้านเมือง จึงเริ่มจากการปรับปรุงภายในเสียก่อน ดังมีพระราชหัตถเลขาไปถึง
กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) มีข้อความว่า

"... แต่แดนเราแต่ก่อนย่อมติดต่อกันอยู่กับประเทศ ซึ่งมี
ธรรมเนียมบ้านเมืองและมีกำลังคล้ายคลึงกันโดยรอบ แต่บัดนี้
ฝ่ายตะวันตกโอนขึ้นไปเหนือ เมืองเหล่านั้นตกเป็นของอังกฤษ
ข้างฝ่ายตะวันออกโอนขึ้นไปเหนือตกเป็นของฝรั่งเศส เมื่อ
เราอยู่ท่ามกลางประเทศ ซึ่งมีการปกครองอย่างกวัดจันและมี
กำลังมากกว่าเจ้าของเดิมโดยรอบ ย่อมมีการที่เกี่ยวข้องใน
ปลายเขตแดนอยู่เสมอ ไม่เป็นต่างคนต่างอยู่ได้เหมือนอย่าง
แต่ก่อน..."¹³

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹² Sir Josiah Crosby, Siam : The Cross Roads (London : Hollis
and Carter Co. Ltd., 1945), p. 39.

¹³ สำเนาพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ 143/453 ลงวันที่ 18 มกราคม ร.ศ. 114 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

จากสภาวะที่คับขันดังกล่าวนี้ จึงเป็นแรงผลักดันที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหาวิธีการต่อรองกับนานาประเทศ โดยการปรับปรุงพัฒนาบ้านเมือง พัฒนาลังคมอย่างแท้จริง¹⁴ พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของการเรียนของประชาชนที่จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง ดั่งมีข้อความประกาศกรมศึกษาธิการว่า "... วิชาหนังสือเป็นต้นเค้าคุณความเจริญของราชการเมือง ยิ่งกว่าศิลปศาสตร์วิชาการอื่น ๆ ทั้งสิ้น..."¹⁵ นอกจากนี้ พระองค์ทรงตระหนักดีว่าการศึกษาวិชาการแผนใหม่ตามแบบตะวันตกมีคุณค่าเพียงใด และประเทศไทยต้องเกี่ยวข้องกับเจ้าของภาษาชาติตะวันตกมากขึ้นทุกปี ดั่งมีพระราชปรารภว่า "การเล่าเรียนในที่นี้ถึงจะดีอย่างไร ก็จะไม่เร็วไวได้เหมือนในประเทศซึ่งเป็นเจ้าของภาษา"¹⁶ พระองค์ทรงปรารถนาที่จะให้ประชาชนได้ศึกษาวិทยาการเพื่อทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง นอกจากเป็นพระราชประสงค์เพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติแล้วยังเป็นการพัฒนาคุณภาพของประชากรอีกด้วย ดั่งพระราชดำรัสของพระองค์ที่ว่า "... การเรียนรู้ของคนทั้งปวง คงจะเป็นเหตุทำให้ตัวผู้เรียนรู้ดีขึ้นได้อย่างใดอย่างหนึ่งมากกว่า..."¹⁷ พระองค์จึงมีการส่งเสริมให้ประชาชนได้มีความรู้ โดยการปรับปรุงการศึกษาชาติ

¹⁴ เกษม ศิริสัมพันธ์, นิออน สนิทวงศ์, "แนวพระราชดำริทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 5 (ธันวาคม 2510-กุมภาพันธ์ 2511) : 261.

¹⁵ เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 36.

¹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 49/7 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระเจ้านั่งงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113.

¹⁷ เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 90.

3.2 ปัจจัยเนื่องจากต้องการบุคคลเข้ารับราชการเพื่อการปรับปรุงประเทศ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์แล้ว สังคมไทยช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ อย่าง เป็นช่วงเวลาที่มีความเจริญ (Age of Civilization) ตามแบบตะวันตก เมื่อความเจริญของบ้านเมืองมีมากขึ้น ความสลับซับซ้อนย่อมทำให้สังคมได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยน จากเหตุผลดังกล่าวพระองค์ทรงตระหนักถึงสถาบันทางการศึกษาที่จะมีบทบาทในการเตรียมคนเพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะและความจำเป็นของสังคม จะเห็นว่าหน่วยงานในสมัยของพระองค์ยังมีความสับสนในการทำงาน ถึงกับมีพระราชดำรัสว่า

"...วิชาหนังสือนี้ จะเสื่อมทรามไปบ้างเล็กน้อยเป็นครั้งเป็นคราว ก็กลับเป็นที่นับถือยิ่งใหญ่อีกในเวลาอื่นอีก เพราะเป็นวิชาที่ประเสริฐ เมื่อจะเทียบคู้กับการแต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้แล้ว พระเจ้าแผ่นดินเคยทรงรับแต่ฎีกากับบัญชีเล็กน้อย ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เกิดหนังสือ (ที่รับคนเข้าทำราชการ-ผู้วิจัย) มากขึ้น แต่ไม่ถึงทุกวันนี้ หนังสือที่สั่งได้รับอยู่เดี๋ยวนี้นับด้วยพันเป็นอันมาก... ในเวลานี้ผู้ซึ่งจะเป็นราชการ ไม่รู้หนังสือแล้วเกือบจะเป็นอันใช้ไม่ได้ทีเดียว... ต่อไปภายหน้าจะต้องเลือกว่าผู้ใดไม่รู้หนังสือไล่ได้ตามควร แก่ที่จะกำหนด ผู้นั้นเป็นขุนนางไม่ได้... เพราะฉนั้นฉนั้นจึงมีความมุ่งหมายตั้งใจที่จะจัดการเล่าเรียนทั่วไป ทั้งบ้านทั้งเมือง ให้เป็นการรุ่งเรืองขึ้นโดยเร็ว"^{๑๑}

จากพระราชดำรัสขององค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้จะเห็นว่าพระองค์ให้ความสำคัญกับผู้ที่เข้ารับราชการจะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีวิชาการดี แต่พวกข้าราชการที่ทำงานในเวลานั้น ไม่สามารถปรับตัวกับงานที่เพิ่มขึ้นจนทำให้ทรงเปรียบเทียบเป็นพวกล่าสมัย หรือพวกที่ทำงานไม่ไหว"^{๑๒} แต่ละหน่วยงานยังประสบปัญหา คือ ขาดผู้มีความรู้

^{๑๑}ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ศ. 1246 หน้า 128. ในเอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 114.

^{๑๒}พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาสุเรนทรารินทร์ (พระนคร : โรงพิมพ์องค์การคุรุสภา, 2506), หน้า 195.

ความสามารถที่เหมาะสมเพื่อมาทำหน้าที่โดยเฉพาะเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงเปรียบเทียบสภาวะการณ์ในขณะทีพระองค์ทรงบริหารบ้านเมืองเวลานั้นว่า เหมือนกับการพาเรือล่นออกไปทิ้ง ๆ ที่ทราบว่สภาพของเรือั้นไม่มีความพร้อมแต่ประการใด ด้วยพระหฤทัยอันแน่วแน่ก็จำเป็นต้องผันผ่เอาอุปสรรคต่าง ๆ ให้ได้ พระองค์มีความหนักพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ดังมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนครสวรรค์วรคคิตินิต เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป่นกรมหมื่นนครสวรรค์วรคคิตินิต ดังปรากฏข้อความว่า

ถ้าจะเปรียบด้วยเรือ ก็เหมือนกับเมื่อก่อนเอาขึ้นไว้ในอู่คงเหลือแต่รูปเรือท่องเรือั้นผู้ว่าจวนจะลอยน้ำไม่ได้ เมื่จำเป็นต้องเซ็นลงน้ำก็เอาโคลนปะแทนชั้น คนพายก็ไม่เป็นคนหนึ่งยกคนหนึ่งจ้วง ตุ่ม ๆ ตีม ๆ น้ำก็เซียว ลมก็จัดเวลาว่าง ๆ คอยปลาเปลี่ยนไม้ไปทีละแผ่น 2 แผ่น ตอกหมั้นยาชันพอเป็นรูป แต่คนที่จะพายล้วนแต่เป็นโรคภัยต่าง ๆ ตามอดบ้าง พุหนวกบ้าง การที่จะหาฝีพายเต็มลำเป็นการยากอย่างยิ่ง^{๒๐}

การปรับปรุงปฏิรูปงานต่าง ๆ อุปสรรคนี้ส่วนมากจึงเป็นเรื่องของบุคคลากร พระองค์จึงใช้นโยบาย "โคลนปะแทนชั้น" คือ เอาคนที่เรียกได้ว่า ผ่านการบวชเรียนมาแล้วเข้าทำงาน การขาดแคลนเรื่องบุคคลเข้าทำงานนี้มีปัญหาทุกหน่วยงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระทรวงมหาดไทย ซึ่งตอนนั้นมีสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เป็นเสนาบดี พระองค์ทรงมีความวิตกเป็นห่วงในเรื่องบุคคลไม่พอรับราชการ ถึงกับมีพระราชหัตถเลขาไปถึงพระยารวิสุทธีสุริยศักดิ์ (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) ที่ประเทศอังกฤษว่า

คิดถึงกรบ้านเมืองในภายหน้า เห็นความขัดข้องสำคัญมีอยู่ด้วยเรื่องตัวคนไม่พอราชการ ความขัดข้องข้อนี้ยิ่งคิดไปยิ่งเห็นเป็น

^{๒๐}พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาสุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี ใน งานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรคคิตินิต (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซชม, 2493), หน้า 25.

การสำคัญ เป็นหัวใจของการทิ้งปวงก็ว่าได้ ถ้าไม่คิดแก้ไขเห็นว่าการทิ้งปวงที่ได้ดูตล่ำท่ากับทนเหนื่อยยากพากเพียรทำมาจะไม่ถาวรไปได้ช้านาน...²¹

จากพระราชหัตถเลขา²¹จะเห็นว่าบุคคลากรที่เก่ง ๆ ในการทำงานยังขาดอยู่อีกจำนวนมาก และถ้าหน่วยงานไหนต้องการรับคนเข้าทำงานก็ต้องมีความรอบคอบพิถีพิถันเลือกเฟ้นเอาเฉพาะคนที่มีความรู้ความสามารถพิเศษจริง ๆ เช่น กรมโยธา พระองค์ทรงปรารภว่า "...กรมโยธานั้นมีความต้องการจนไม่มีอะไรที่จะพูด จะไปแย่งโถมมาจากไหนก็ไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้..."²² นอกจากนี้ในรัชสมัยของพระองค์ยังเกิดสภาวะ "คนล้นงาน" ในบางกรม ดังปรากฏว่า "...กรมที่มีคนมากคือ กรมวังมหาดเล็ก แต่ก็ก็เป็นประเภทคนผูกนราผลัดไปไหนก็ไม่พ้น..."²³ จากการขาดแคลนด้านบุคคลากรเข้าทำงานในกระทรวงกรมกองต่าง ๆ อิทธิพลทางการศึกษาของต่างประเทศก็มีปรากฏอย่างเด่นชัด เช่น กระทรวงมหาดไทย ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่า

กรมที่ใช้ฝรั่ง ยกตัวอย่าง เช่น กรมเมือง จัดการไปลิศไม่เรียบร้อย ต้องหาฝรั่งเข้ามาเป็นนายไปลิศ ฝรั่งใหญ่เรียกฝรั่งเข้ามาเป็นนายรองหลายคน และเรียกแขกซิกเข้ามาเป็นพลตระเวน เพราะอ้างเหตุคนไทยไม่มีความรู้พอที่จะเป็นไปลิศได้²⁴

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²¹ ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118 ในพระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระสุเรนทราริบัติ, หน้า 127.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

²⁴ ลายพระหัตถ์พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118 ในพระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราริบัติ, หน้า 229-230.

การจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาทำงานในกระทรวงกรมกองนี้ ย่อมที่จะทำให้คนไทยที่เป็นบุคคลากรในกรมกองนั้น ได้ศึกษาเรียนรู้ถึงการทำงานของชาวต่างประเทศเป็นอย่างดี แต่ถึงอย่างไรก็เป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง ไม่ได้ตามแบบฝรั่งทีเดียว แม้แต่องค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ยังมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการเรียนว่า "เราเรียนเพื่อจะเป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอด้วยฝรั่ง"^{๒๕} จากพระราชดำรัสของพระองค์นี้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ยกย่องศิลปวิทยาการของชาวต่างประเทศ จัดให้คนไทยได้เรียนรู้เพื่อที่จะพัฒนาตนเอง และบ้านเมืองโดยแท้จริง

๓.๓ ปัจจัยจากประสบการณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จต่างประเทศ

เนื่องรัชสมัยของพระองค์นั้นเป็นระยะที่มีล่าอาณานิคมของพวกยุโรปเป็นอันมาก ประเทศไทยซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ท่ามกลางกับหลาย ๆ ประเทศที่ตกเป็นอาณานิคมของต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงใช้ในโยบายผ่อนปรนกับอาณานิคมประเทศจักรวรรดินั้นหลายวิธี เช่น การเสียดินแดนบางส่วนให้แก่อังกฤษและฝรั่งเศส การปรับปรุงการบริหารงานของประเทศ ตลอดจนวิธีการหนึ่งของพระองค์ คือ การเสด็จประพาสต่างประเทศของพระองค์ทั้งประเทศในเอเชียและยุโรปรวม 7 ครั้ง มะลายู 1 ครั้ง ชวา 3 ครั้ง อินเดียพม่า 1 ครั้ง ทวีปยุโรป 2 ครั้ง^{๒๖}

การเสด็จประพาสขององค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในแถบ

เอเชีย

ในรัชสมัยของพระองค์นั้นแม้ประเทศต่าง ๆ หลายประเทศที่นับว่ามีความเจริญรุ่งเรือง เนื่องจากผลการยึดครองของมหาอำนาจ การเสด็จประพาสต่างประเทศนั้น นับได้ว่าพระองค์ทรงได้รับประสบการณ์ได้เห็นความแปลกใหม่ อันนำมาซึ่งการเปรียบเทียบให้พระองค์ที่จะนำสิ่งดี ๆ ของประเทศนั้นมาปรับปรุงใช้กับประเทศไทย

^{๒๕}ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 14 ร.ศ. 116, หน้า 729 ในเอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 146.

^{๒๖}จดหมายเหตุเสด็จประพาสในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์และเมืองปัตตาเวีย ครั้งแรกและประพาสอินเดีย (พระนคร : กรมศิลปากร, 2510), หน้า 5.

การเสด็จประพาสประเทศสิงคโปร์ ปัตตาเวีย (กรุงจาร์กาตาร์ ประเทศอินเดียนปัจจุบัน) และอินเดีย พระองค์ทรงเห็นว่าจะได้พบได้เห็นบรรดาแบบแผนขนบธรรมเนียมและวิชาความรู้ต่าง ๆ อันดีในประเทศเหล่านี้ แล้วนำแบบอย่างที่เหมาะสมแก่ประเทศ ซึ่งจะเป็ทางเจริญต่อไป ส่วนประเทศอินเดียและพม่า มะลายูนั้นเล่า ถึงแม้จะไม่เจริญเท่าเทียมประเทศในยุโรปก็จริง แต่เป็นประเทศที่อยู่ในความปกครองของอังกฤษและติดต่อกับอังกฤษอยู่มาก ย่อมจะมีแบบแผนอย่างประเทศนั้นดีไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากพระราชโทรเลขของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษ ดังมีข้อความว่า

"ทูลสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย

หม่อมฉันออกจากกรุงเทพฯเมื่อวันที่ 9 มีนาคม มาตรวจตราหัวเมืองของหม่อมฉัน แล้วได้ลงมาถึงเมืองสิงคโปร์ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของพระองค์ เป็นครั้งแรกที่พระเจ้าแผ่นดินสยามได้มาขึ้นที่เมืองอังกฤษ...หม่อมฉันมีความยินดีที่ได้เห็นบ้านเมืองและผู้คนที่อยู่ในพระราชอำนาจของพระองค์ มีความเจริญรุ่งเรืองถึงเพียงนี้..."²⁷

จากข้อความในพระราชโทรเลขของรัชกาลที่ 5 ซึ่งชี้ว่าสิงคโปร์มีความเจริญมาก อังกฤษเข้ามาสร้างเกาะสิงคโปร์จนเป็นเมืองฝรั่ง ระหว่างที่ประทับอยู่ในสิงคโปร์พระองค์ก็ได้เสด็จไปชม ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมยังสถานที่ต่าง ๆ เช่น โรงเรียนการทหาร การโทรเลข เป็นต้น

หลังจากที่ประทับอยู่ที่สิงคโปร์ 7 วัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จประพาสต่อไปยังปัตตาเวีย พระองค์ได้รับการถวายการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ และในระหว่างที่ประทับอยู่ที่ปัตตาเวีย ก็ได้เสด็จทอดพระเนตรการเรียนการสอนวิชาทหารที่เมือง

²⁷ จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาตรี สุรินทร์เสนี (พระนคร : โรงพิมพ์แพร่การช่าง, 2512), หน้า 45.

เวลเตอพอลเดน และโรงเรียนที่สอนวิชาต่าง ๆ อีก^{๒๒} จากนั้นพระองค์ก็เสด็จประพาสต่อไป
ยังประเทศอินเดียในการเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งนี้ ทำให้พระองค์มีโลกทัศน์ที่ดีขึ้น
ได้ทอดพระเนตรเห็นกิจการด้านต่าง ๆ เพื่อนำมาปรับปรุงพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะงานทาง
ด้านการศึกษา พระองค์ทรงพระราชดำริที่จะจัดตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษของพวกพระบรมวงศ
านุวงศ์ขึ้น ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๒๒}จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศ ในรัชกาลที่ ๕ ในงานพระราชทานเพลิง
พระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
2464), หน้า 28-30.

"... มีการอันหนึ่งที่ทรงพระราชดำริเมื่อเสด็จกลับจากสิงคโปร์ คือ จะจัดการศึกษาของลูกผู้ดี ... จะให้มีโรงเรียนภาษาอังกฤษ ด้วย แต่ขัดข้องด้วยหาครูไม่ได้ ... จึงโปรดฯ ให้เลือกหม่อมเจ้า" ที่ยังทรงพระเยาว์ส่งไปเรียนที่โรงเรียนแรฟเฟิล ณ เมืองสิงคโปร์ ในปีมะแมนั้น (พ.ศ. 2414 - ผู้วิจัย)..."^{๒๑}

จากข้อความข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงคุณค่าของภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี มูลเหตุหนึ่งที่ทำให้พระองค์คิดจัดตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้น เป็นเพราะว่าคราวที่พระองค์เสด็จประพาสสิงคโปร์ มีปัญหาบางอย่างเกิดขึ้น ทำให้การสื่อสารกัน

*หม่อมเจ้าที่ทรงเลือกไปนั้นมี 14 พระองค์ ดังมีพระนามดังนี้

1. หม่อมเจ้าเปล่ง ในกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา
2. หม่อมเจ้ารัศมี ในกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
3. หม่อมเจ้าอเนก ในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ
4. หม่อมเจ้าคำเกิง ในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ
5. หม่อมเจ้าโอกาส ในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ
6. หม่อมเจ้าทิวากร ในกรมหมื่นอมเรนทรบดี
7. หม่อมเจ้าเชื้อชิต ในกรมหมื่นอมเรนทรบดี
8. หม่อมเจ้าปาน ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี
9. หม่อมเจ้าเพิ่ม ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี
10. หม่อมเจ้านิศวง ในกรมหลวงบดีทรไพศาลโสภณ
11. หม่อมเจ้าภูษงค์ คือกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ ในกรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์
12. หม่อมเจ้ากรรเจียก ในกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส
13. หม่อมเจ้าสง่างาม ในกรมหมื่นวิษณุภาคินาทร
14. หม่อมเจ้าปิยภักดีนาถ ในกรมหมื่นวิษณุภาคินาทร

^{๒๑}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ,

ไม่ชัดเจน ดังที่พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสว่า "... พุทกันเอ่ยถึงเรื่องว่าไม่มีคนพูดภาษาอังกฤษได้ในเรือแล้วเป็นการเดือดร้อนนัก..."^{๑๐} อนึ่งครั้นพระองค์กลับจากอินเดียในปี พ.ศ. 2415 ทรงจัดตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษแก่ลูกผู้ดีชั้น (พระบรมวงศานุวงศ์) ดังข้อความที่ปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชดิเรก ราชานุภาพว่า

"...มีการเกิดขึ้นในปีก่อน พ.ศ. 2415 เมื่อเสด็จกลับจากอินเดียอย่างหนึ่ง ซึ่งภายหลังมาเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและเป็นคุณแก่ตัวฉันเองมาก คือเรื่องตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษแก่ลูกผู้ดี เรื่องนี้ได้ทรงพระราชดำริมานานแล้ว แต่ยังไม่หาครูไม่ได้ จึงต้องรอมาเมื่อเสด็จกลับจากอินเดีย..."^{๑๑}

เมื่อจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นในบริเวณพระบรมมหาราชวังแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการเรียกหม่อมเจ้าทั้ง 14 พระองค์ ที่ทรงศึกษาในสิงคโปร์กลับเข้ามาเรียนที่กรุงเทพฯ นับได้ว่าประเทศไทยได้รับประโยชน์จากการเสด็จประพาสต่างประเทศขององค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานพัฒนาทางการศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นพัฒนาการศึกษาไปสู่แบบใหม่อย่างแท้จริง

การเสด็จประพาสต่างประเทศในประเทศแถบยุโรป

จากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ทำให้พระประสงค์ขององค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเสด็จประพาสยุโรปเพิ่มขึ้นจากการผูกสัมพันธ์ไมตรีกับผู้นำในยุโรปโดยทั่วไป มาเป็นการแสวงหาประเทศมหาอำนาจมาเป็นสัมพันธมิตร เพื่อมาค้ำจุนอำนาจทางการเมืองของฝรั่งเศสโดยตรง ซึ่งเห็นได้จากพระราชนิพนธ์ของพระองค์ที่พระราชทานไปยังสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๑๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ระยะทางเที่ยวชวากว่าเดือน ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเหมวดี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2516) หน้า 19.

^{๑๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชดิเรก ราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 18๐.

พระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้น ข้อความว่า

...เจ็บนานนักอกผู้	บริรักษ์ ปวงแอ
คิดใคร่ลาลากหัก	ปลดเปลื้อง
ความเหนื่อยแห่งสุจัก	พลันสร้าง
ตุจิกสู่ภาพเบื้อง	หน้านั้นพลันเซหม
เป็นมีสามยอดแล้ว	ยังราย ส่วนอ
ปวดเจ็บใครจักหมาย	เชื่อได้
ใช่เป็นแต่ส่วนกาย	เคียรกัลด กลุ่มแอ
ใครต่อเป็นจึงผู้	นั้นนั้นเห็นจริง
ตาปุคอกใหญ่ตรึง	บาทา อยู่เอย
จึงบ่ออาจลิล่า	คล่องได้
เชิญผู้ที่เมตตา	แก้สัตว์ ปวงแอ
ชักตะบูนี่ให้	ตั้งช้ำอันขยม... ^{๒๒}

โครงการเสด็จประพาสยุโรปของพระองค์เริ่มอีกครั้งในปี พ.ศ. 2440 โดยกำหนดจะเสด็จกำหนดจะเสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ในยุโรป คือ อิตาลี ออสเตรีย สวิสเซอร์แลนด์ ฝรั่งเศส เบลเยียม ฮอลแลนด์ อังกฤษ เยอรมันนี รัสเซีย สวีเดน เดนมาร์ก สเปน และโปรตุเกส^{๒๑} โดยพระองค์ทรงมอบให้พระองค์เจ้า กรมพระสวัสดิโสภณเป็นคนที่จัดการรายละเอียดการเสด็จประพาสเมืองต่าง ๆ ด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๒๑} ลายพระหัตถ์เลขานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระกวีนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยนิเทศ, 2487), หน้า 44.

^{๒๒} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 38/2 พระราชหัตถ์เลขานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระองค์เจ้ากรมพระสวัสดิโสภณ 6 กุมภาพันธ์ 2440.

ประเทศที่เป็นจุดหลักของการเสด็จประพาสยุโรป คือ รัสเซีย และเยอรมัน เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าประเทศที่ใหญ่มีอำนาจในยุโรป หากพระองค์มีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ของทั้งสองประเทศ อาจทำให้หลาย ๆ ประเทศที่หวังยึดครองประเทศไทยรวมทั้งฝรั่งเศสคงมีความเกรงใจขึ้นบ้าง ในการเสด็จประพาสยุโรปครั้งนี้จึงเลือกประพาสรัสเซียเป็นประเทศแรก ก่อนการเสด็จประพาสยุโรปครั้งนี้นั้น พระองค์ได้ส่งสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพเสด็จยุโรปเป็นการส่วนพระองค์ก่อนในปี พ.ศ. 2339 เพื่อปรึกษาราชการกับผู้นำของยุโรป โดยเฉพาะพระเจ้าซาร์นิโคลัส นอกจากนี้พระองค์ได้ส่งพระองค์เจ้าจิระเป็นผู้แทนของรัฐบาลไทยไปในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าซาร์นิโคลัสกษัตริย์องค์ใหม่อีกด้วย^{๑๑}

ในการเสด็จประพาสรัสเซียนี้พระองค์ได้ทอดพระเนตรกิจการบ้านเมืองของรัสเซียหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาทางการทหาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับมีพระราชดำรัสไปยังกรมพระเทววงศ์ว่า "...การที่บังเปนการเอื้อเพื่อจริงทุกอย่าง นับว่าการที่มานี้เปเนยอดของประโยชน์แห่งเมืองเรา..."^{๑๒} และในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตัดสินใจส่งพระราชโอรสองค์ที่โปรดปรานที่สุดพระองค์หนึ่ง คือ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ^{๑๓} ไปทรงศึกษาที่โรงเรียนนายทหารมหาดเล็กของรัสเซีย ต่อจากนั้นก็เข้าศึกษาในโรงเรียนนายทหารเสนาธิการ พระปรีชาสามารถทางการทหารของพระองค์เป็นที่ปรากฏและยอมรับโดยทั่วไปทั้งในรัสเซียและประเทศไทยขณะนั้น

การเสด็จประพาสประเทศรัสเซียขององค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงได้รับประโยชน์มากมายทั้งทางการศึกษา ด้านความมั่นคงของประเทศไทยในขณะนั้นอีกด้วย พระองค์ทรงประทับใจเป็นอย่างมากในช่วงเวลาที่เสด็จประทับอยู่ในรัสเซีย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๑} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 19/4 กรมพระเทววงศ์ยุโรปการ กราบทูล กรมหมื่นสมมตอมรินทร์ 11 มิถุนายน ร.ศ. 115.

^{๑๒} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 11.1/1 พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงกรมพระเทววงศ์ยุโรปการ, เมษายน 2450.

^{๑๓} ซึ่งต่อมา คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงปรับปรุงงานด้านการทหารบก.

ตั้งพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าซาร์นิโคลัสแห่งรัสเซีย ข้อความตอนหนึ่งว่า "...เมื่อหม่อมฉันได้เสด็จประพาสยุโรป หม่อมฉันรู้สึกประทับใจในความโอบอ้อมอารีของพระองค์เป็นอย่างนัก..."^{๖๖} นอกจากนี้พระองค์ทรงตระหนักถึงความมั่นคงของประเทศไทยในสมัยนั้นเป็นอย่างดี ถึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ผู้ซึ่งเคยศึกษาเล่าเรียนวิชาการทหารในรัสเซียมาดำรงตำแหน่งเป็นเสนาธิการทหารบก เมื่อเป็นเช่นนั้นนายทหารที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของพระองค์ย่อมที่จะได้รับการฝึกฝนทางด้านทหารแบบรัสเซียอีกทอดหนึ่ง ซึ่งนับได้ว่าเป็นอิทธิพลทางด้านการศึกษาระหว่างประเทศอย่างแท้จริง

การเสด็จประพาสประเทศเยอรมันของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่พระองค์เสด็จประพาสประเทศรัสเซียแล้ว เยอรมันเป็นประเทศมหาอำนาจอีกประเทศหนึ่ง ซึ่งจุดประสงค์ของพระองค์ในการเสด็จประพาสเยอรมันครั้งนี้ สืบเนื่องมาจากการที่เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์^{๖๗} เข้าศึกษาในเยอรมันก่อนหน้า จึงอยากฝากฝังแก่พระจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 เป็นการส่วนพระองค์ และเพื่อศึกษาดูกิจการบ้านเมืองของเยอรมันในสมัยนั้น เพื่อนำมาปรับปรุงบ้านเมืองของพระองค์เอง

ในการเสด็จประพาสเยอรมันครั้งนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เป็นผู้ติดต่อกับรัฐบาลเยอรมัน ซึ่งการถวายการต้อนรับของพระเจ้าจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรากฏรายละเอียดในจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2450)^{๖๘} การต้อนรับอย่างใหญ่โตโหฬารและอบอุ่นของรัฐบาลประเทศเยอรมัน เป็นผลให้เกิดความแน่นแฟ้นระหว่างพระองค์กับพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 เป็นยิ่งนัก เพราะหลังจากที่พระองค์เสด็จกลับจากเยอรมันแล้ว พระองค์ได้เสด็จไปยังสถานที่เยอรมัน ซึ่งอัครราชทูตถือว่าเป็นเกียรติอย่างใหญ่หลวง และไม่ละเลยที่

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๖๖} กอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 7/102 พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ถึงพระเจ้าซาร์นิโคลัสแห่งรัสเซีย, 1 กุมภาพันธ์ 2451.

^{๖๗} คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงปรับปรุงงานด้านทหารบกและทหารเรือ

^{๖๘} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระยาสิทธิเทพ (เส็ง), จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ม.ป.ป.), หน้า 52-64.

จะกราบทูลพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2^{๓๐} นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ส่งของไปถวายพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 อีก 50 หีบ คือ เปลือกหอย 21 หีบ ปะการัง 1 หีบ และหิน 28 หีบ เพราะพระองค์ทรงทราบว่าพระจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 มีพระราชรับสั่งขอเพื่อไปประดับพระราชวังใหม่^{๓๑}

การเสด็จประพาสเยอรมันของพระองค์ครั้งนี้ มีผลต่อการศึกษาของพระราชโอรสของพระองค์อีกพระองค์หนึ่งคือ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์^{๓๒} ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตัดสินพระทัยส่งให้ไปศึกษาที่เยอรมันอีกพระองค์หนึ่ง หลังจากที่พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ทรงใช้เวลาศึกษา 13 ปี ก็เสด็จกลับมาทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองอย่างมากมาย ตำแหน่งครั้งสุดท้าย คือ อธิบดีกรมสาธารณสุข^{๓๓} ซึ่งก่อนนั้นพระองค์ก็ได้ส่งพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์ออกไปศึกษา ณ ประเทศเยอรมัน ดังรายพระนามและนามดังนี้

1. หม่อมเจ้ามงคลประวดี ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์
2. หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้านายกรมราชกรณาดิพงษ์
3. หม่อมเจ้าทศิศากร ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ
4. หม่อมหลวงช่วย บุตรนายพันตรีหลวงพิทยยุทธยรรยง
5. นายเพชร บุตรพระยาศรีธรรมมาธิราช
6. นายหงษ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร

^{๓๐} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 28/17 กรมหลวงเทววงศ์วโรปการ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ วันที่ 29 เมษายน ร.ศ. 117 ที่ 35/1007.

^{๓๑} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 28/24 ร่างพระราชกระแสถึงกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ วันที่ 18 มีนาคม ร.ศ. 119 ที่ 440

^{๓๒} มจ. ปรีดิเทพย์พงษ์ เทวกุล, อนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุข (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2509), หน้า 95.

^{๓๓} ต่อมาคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงปรับปรุงงานทางด้านกรณแพทย์และสาธารณสุข

นอกจากนี้ ปี พ.ศ. 2447 ก็ได้ส่งสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต^๑ ไปศึกษาวิชาทหาร และในปี พ.ศ. 2450 ได้ส่งหม่อมราชวงศ์ใหม่ไปเรียนวิชาทหาร หม่อมราชวงศ์ได้เรียนวิชาเกษตร นายช่างและนายชั้น เรียนวิศวกรรม^๒ ส่วนใหญ่ผู้ที่ไปศึกษาที่เยอรมันพระองค์ปรารถนาที่จะให้เรียนวิชาทหาร เพราะพระองค์ทรงโปรดปรานการทหารของเยอรมันเป็นอย่างยิ่ง^๓ อนึ่งดังปรากฏในพระราชโทรเลขที่มีถึงพระจักรพรรดิวิลเฮ็ล์มที่ 2 ข้อความว่า

กราบทูลพระจักรพรรดิเยอรมัน

เนื่องจากหม่อมฉันปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะให้เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้ศึกษาวิชาการทหารแบบเยอรมัน... หม่อมฉันจะรู้สึกซาบซึ้งอย่างล้นเหลือในพระมหาธิคุณที่จะทรงโปรดประทานวิชาการทหารต่อพระราชโอรสของหม่อมฉัน

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์^๔

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ที่เยอรมัน พระองค์ได้ทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ ของเยอรมัน ดังมีข้อความที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ที่มีถึงพระจักรพรรดิเยอรมันว่า

^๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/15 พระยานนทบุรีเกษตราธิบดี กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ วันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115 สำเนาที่ 56/112

^๒ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.49/15 พระราชโทรเลขรัชกาลที่ 5 กราบทูลพระจักรพรรดิเยอรมัน วันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ. 115 ข้อความที่ขีดเส้นใต้-ผู้วิจัย

^๓ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงปรับปรุงงานทางด้านทหารบกและทหารเรือ

^๔ ซึ่งทั้งสามคนนี้ได้จัดส่งไปเพื่อเป็นพระสหายของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

...หม่อมฉันเต็มพระทัยอย่างยิ่งที่จะกล่าวว่า การที่หม่อมฉัน
ได้มาเยี่ยมเยือนสถานที่ต่าง ๆ ในอาณาจักรของพระองค์ ไม่
เพียงแต่จะได้รับความเพลิดเพลินเท่านั้น หากยังได้รับความรู้
อีกด้วย ทำให้หม่อมฉันประทับใจในความยิ่งใหญ่ของอาณาจักร
เยอรมัน ซึ่งมีการปกครองอย่างดีเลิศ เพราะฉะนั้นจึงไม่น่าแปลก
ใจเลยที่ทุกสิ่งจะต้องพิเศษสุด ไม่ว่าจะเป็นความก้าวหน้าทางด้าน
ศิลป ด้านวิทยาศาสตร์ และการอุตสาหกรรม ฉะนั้นหม่อมฉันจึง
อดไม่ได้ที่จะต้องแสดงความยินดีต่อพระองค์...

การเสด็จประพาสยุโรปขององค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรง
เสด็จสิ้นใน พ.ศ. 2440 ซึ่งการเสด็จครั้งนี้ทำให้นักชัตริย์ทั้งสองประเทศมีความสนิทสนมต่อกัน
มากยิ่งขึ้น จึงนับว่าก่อประโยชน์อย่างมากโดยเฉพาะการศึกษาที่เกี่ยวกับวิชาป้องกันราชอาณาจักร
ในปี พ.ศ. 2450 พระองค์ก็ได้เสด็จประพาสยุโรปอีกเป็นครั้งที่ 2 โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งการเสด็จไปประทับรักษาพระองค์ที่เมืองฮอมเบิร์ก เพื่อดื่มและสร่งน้ำแร่ แม้ว่าการเสด็จ
เยอรมันของพระองค์ในครั้งนี้จะเป็นการส่วนพระองค์ก็ตาม แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระหฤทัยสนใจ
ในวิชาการศึกษา ถึงกับมีพระประสงค์อยากให้เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์* ไปศึกษาที่เยอรมัน
อีก ซึ่งในขณะนั้นก็บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และบุตรข้าราชการทหาร ศึกษาวิชาการทหารถึง
24 คน คือ

1. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริวงศ์วัสนเดช ในสมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอ
กรมพระประภาณุพันธุวงศ์วรเดช
2. หม่อมเจ้ากัทิต ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นอดิศรอุดมเดช
3. หม่อมเจ้าสมบูรณศักดิ์

*"กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.7/51 Letter, His Majesty the King of Siam to the German Emperor, January 27, 1898.

"คือ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนกในพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงปรับปรุงงานด้านการแพทย์

ทุกคน^{๔๕} หลังจากที่พระองค์เสด็จกลับจากยุโรปแล้ว พระจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 แห่งเยอรมัน ยังมี พระทัยงามถึงพระยาศรธรรมสาส์น เอกอัครราชทูตไทยประจำเยอรมันถึงพระอาการของ พระองค์ ตลอดจนการเดินทางด้วยเอาพระทัยใส่ ซึ่งกรมหลวงเทเวศร์วโรปการได้กล่าวว่า พระราชอัธยาศัยของพระจักรพรรดิแห่งเยอรมันไม่เคยปรากฏเช่นนี้มาก่อน^{๔๖} นอกจากทาง ด้านการเมือง ผลของการเสด็จประพาสเยอรมันยังนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในวิชารัฐศาสตร์ การทูตอีกด้วย นั่นคือ พระจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ได้ทรงแต่งตั้ง แฮร์ ฟอน พรอคลิอุส (Herr Von Prollius) เป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มประจำประเทศไทย ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2451^{๔๗} ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทนรัฐบาลไทยที่ได้เลื่อนฐานะราชทูต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แต่งตั้งพระยารวิสุทโศภา เป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2452^{๔๘} เช่นกัน

ในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปคราวนี้ นอกจากจะทำให้พระองค์มีโลกทัศน์ต่อนานาประเทศดีขึ้นทั้งมีประโยชน์ต่อประเทศชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การรักษาเอกราชของประเทศเอาไว้ได้อย่างปลอดภัย และทำให้พระองค์ ทรงปรับปรุงกิจการบ้านเมืองให้ก้าวทันกับอารยประเทศ ยิ่งกว่านั้นเป็นการบำรุงพระองค์เอง ให้กลับทรงพระสำราญเป็นปกติ จะได้จัดการกิจการบำรุงไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ และทรงสอดส่อง ทหาทางอันเป็นประโยชน์นำมาเพิ่มพูนความเจริญของพระราชอาณาจักร กับทั้งเพื่อจะเชื่อมพระ ราชสัมพันธ์ไมตรีกับนานาประเทศให้สนิทสนมขึ้น ทั้งพระเจ้าแผ่นดิน ประธานาธิบดี ตลอดจน ประชากรในประเทศที่เสด็จเยี่ยมเยือนนั้นด้วย

^{๔๕}พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน เล่ม 2 (พระนคร : แพร่พิทยา, 2513) หน้า 338.

^{๔๖}กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.4/7 กรมหลวงเทเวศร์ วโรปการ กรวบทูล กรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ที่ 23/428, 19 เมษายน ร.ศ. 127.

^{๔๗}กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.7/50 Letter the German Emperor to His Majesty the King of Siam, May 1, 1908. Copy No. 7239.

^{๔๘}กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.7/50 ร่างพระราชหัตถเลขารัฐจักรพรรดิเยอรมัน, กันยายน ร.ศ. 120.

จากปัจจัยทั้งสามที่กล่าวมา คือ ปัจจัยทางการเมืองจากภายนอกประเทศ ปัจจัย
 เนื่องจากต้องการบุคคลเข้ารับราชการเพื่อการปรับปรุงประเทศ และปัจจัยจากประสบการณ์
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จต่างประเทศ จากเหตุผลดังกล่าวทำให้
 จำเป็นต้องมีการปรับปรุงการศึกษาให้เป็นไปตามแบบสากล กล่าวคือ จัดให้มีสถานที่ศึกษาอย่าง
 แท้จริง ตรงกับคำว่า โรงเรียนในปัจจุบัน ซึ่งก่อนนี้ การศึกษาทั่วไปยังอาศัยวัดเป็นส่วนมาก
 ความสำคัญทางวิชาการบดบังมาก เด็ก 100 คน ศึกษาอยู่ในวัดนานถึง 8-10 ปี มีเพียง
 20 คน เท่านั้นที่อ่านหนังสือ และใน 20 คนนี้ก็มีเพียง 10 คน ที่เขียนหนังสือออก^{๓๓} การ
 ปรับปรุงงานทางด้านการศึกษาเริ่มด้วยการตั้งโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังก่อน เรียน
 เฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านายชั้นสูง เรียกโรงเรียนนี้ว่าโรงเรียนหลวง การตั้ง
 โรงเรียนจึงเป็นการเปิดแนวทางให้รัฐได้เข้ามามีหน้าที่จัดการศึกษาของชาติต่อไป การเริ่ม
 โรงเรียนด้วยการใช้ชนชั้นสูงเรียนก่อนนั้นก็คล้ายคลึงกับระบบพัฒนาการศึกษาของประเทศอื่น
 ทั่วไปในแง่ที่ว่า เป็นวิธีการให้ความรู้ความชำนาญแก่บุตรหลานชนชั้นปกครอง เพื่อเตรียมรับ
 บทบาทผู้บริหารและผู้นำสังคมต่อไปในอนาคต^{๓๔} โรงเรียนหลวงที่จัดเป็นตัวอย่างในชั้นแรกมี
 อยู่ 3 แห่ง คือ

1. โรงเรียนสอนหนังสือภาษาไทย หรือโรงเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหาร
 ซึ่งเรียกชื่อตามอาจารย์ใหญ่ คือ พระยาศรีสุนทรโวหาร โรงเรียนนี้ต่อมาเรียกชื่อว่า โรงเรียน
 สราญรมย์ ด้วยเหตุเพราะย้ายมาอยู่ข้างวังสราญรมย์ เมื่อตั้งโรงเรียนแล้วก็มีการใช้แบบเรียน
 หลวงทั้ง 6 เล่ม คือ มูลบทบรรพกิจ วาหนิติกร อักษรประโยค สังโยคนิธาน ไฉนฉนิจารณ์
 นิศาลาภรัตน์ โรงเรียนนี้ในระยะหลังนี้ได้ปรับปรุงเนื้อหาโดยแบ่งการเรียนเป็น 2 ประโยค
 ประโยค 1 เรียนหนังสือ 6 เล่ม อย่างเดิม ส่วนประโยค 2 เป็นความรู้รอบตัว และการ
 ปฏิบัติหน้าที่ราชการ ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งในขณะนั้น โรงเรียนสราญรมย์ได้เน้นความ
 สำคัญการปฏิบัติราชการจึงทำให้คุณค่าของการราชการสัมพันธ์กับการศึกษา

^{๓๓} ปาเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร :
 สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 95.

^{๓๔} อัมพร มีศุข, Nicholas Bennett, Cultures in Collision : An
 Experience of Thailand, แปลโดย ภา พงศ์พิพัฒน์ (กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ
 กระทรวงศึกษาธิการ, 2517), หน้า 291.

2. โรงเรียนภาษาอังกฤษ ตั้งขึ้น พ.ศ. 2415 โรงเรียนนี้ตั้งขึ้นเพราะแรงผลักดันทางด้านการเมืองระหว่างประเทศ ประเทศไทยมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศเพื่อการเจรจากับมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะภาษาอังกฤษกำลังเป็นประโยชน์ที่สุดสำหรับประเทศไทยในสมัยนั้น^{๕๐} นอกจากนี้ภาษาอังกฤษยังเป็นภาษาวิชาการอีกด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ให้ความสำคัญของการเรียนภาษาอังกฤษถึงกับมีกระแสพระราชดำรัสว่า

...วิชาหนังสือไทยนั้น เมื่อรู้ดีแล้วพอทำการได้จริงอยู่ แต่เมื่อไม่รู้หนังสืออังกฤษด้วยแล้วจะรู้สึกคับแค้นใจเมื่อภายหลัง เพราะเหตุว่าคำหรือคำราววิชาการต่าง ๆ ซึ่งเขาลงพิมพ์ไว้เป็นภาษาต่างประเทศ มีภาษาอังกฤษเป็นต้นมากมายหลายหมื่นหลายแสนฉบับ เมื่อเป็นเช่นนั้นนักเรียนที่จะรู้ว่าเรียนให้รู้วิชาต่าง ๆ ในเวลานี้ต้องอาศัยอ่านภาษาอังกฤษ... เพราะฉะนั้นการที่รู้หนังสืออังกฤษเป็นลาภอันวิเศษของนักเรียน ซึ่งจะหาได้ในการเล่าเรียน...^{๕๑}

การตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระประสงค์ของพระองค์ที่จะยึดการจัดการศึกษาตามแบบอย่างอังกฤษด้วยการจ้างชาวอังกฤษมาเป็นอาจารย์ใหญ่ และได้ส่งนักเรียนไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษโดยเฉพาะวิชาครู

3. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ มูลเหตุของการโรงเรียนนี้ เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงจะรวบรวมเอาพระบรมวงศานุวงศ์และ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๕๐} พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังพิมพ์, 2505), หน้า 456.

^{๕๑} เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 111 คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7 ร.ศ. 109 หน้า 24. (ข้อความที่ขีดเส้นใต้-ผู้วิจัย)

เจ้านายชั้นสูงมาฝึกหัดให้ความรู้เพื่อป้องกันมิให้เสื่อมเสีย^{๓๒} และเป็นการฝึกคนเข้ารับราชการ ภายหลังจึงได้เปลี่ยนจุดมุ่งหมายของโรงเรียน เพื่อให้ลูกเจ้านายและราษฎรเข้าเรียน เรียกชื่อว่า โรงเรียนพลเรือน สอนทั้งหนังสือภาษาไทย ภาษาอังกฤษ รวมทั้งเน้นการฝึกระเบียบ เข้ารับราชการด้วย^{๓๓} และถือว่าโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นแหล่งความรู้ชั้นสูงสุดใน สมัยนั้น

โรงเรียนทั้งสามแห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งพระทัยให้ เป็นตัวอย่างแก่โรงเรียนที่สอนกันตามวัดด้วย ซึ่งก่อนนี้พระองค์ก็ได้เคยมีพระบรมราชโองการ ให้กรมธรรมการออกประกาศตักเตือนพระสงฆ์ให้สอนหนังสือตามแบบโรงเรียนหลวง แต่ยังไม่ เกิดผลตามพระราชประสงค์ จึงทำให้พระองค์คิดอยากจัดการศึกษาให้เป็นแบบสากลตามพระ ประสงค์ของพระองค์ เพื่อการพัฒนาประเทศไทยต่อไป

จะเห็นได้ว่าในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา อิทธิพลที่ได้รับจากต่างประเทศนั้นมีมากมายทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม ตลอดจนการเข้ามา มีส่วนในการพัฒนาวิถีชีวิตของชาวไทยด้วย และในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม ก่อเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าประเทศไทยเริ่มมีการพัฒนาให้เป็นประเทศสมัยใหม่ตามแบบอารยประเทศ การปรับปรุงประเทศให้มีความเจริญรุ่งเรืองนั้นมีหลาย ทั้งการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และการพัฒนาทางการศึกษา ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยหลักของการพัฒนา ในทุก ๆ ด้าน

อิทธิพลทางการศึกษาของต่างประเทศที่มีต่อการศึกษาไทยในช่วงปฏิรูปทางการศึกษา นั้น ทำให้ประเทศไทยได้มีการพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาตามแบบต่างประเทศอย่างชัดเจน จะเห็นได้จากการตั้งโรงเรียนหลาย ๆ แห่งขึ้น เพื่อพัฒนาวิชาการชั้นสูง เช่น โรงเรียน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๓๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ประวัติบุคคลสำคัญ (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 261

^{๓๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ ดับบลิว บี. ยอนสัน. ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทย ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุนทรนารีนดี (ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล) (พระนคร : ม.ป.ท., 2413), หน้า 8.

แพทยากร โรงเรียนแมคควอร์รี่ และ โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งปัจจัยที่ส่งเสริมหรือเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนให้อิทธิพลทางการศึกษาของต่างประเทศ เข้ามามีบทบาทในช่วงการปฏิรูปการศึกษาของไทย ดังได้กล่าวแล้ว คือ ปัจจัยทางด้านการเมืองจากภายนอกประเทศ ปัจจัยทางด้านความต้องการบุคคลเข้ารับราชการ ปัจจัยจากพระประสพการณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเสด็จประพาสต่างประเทศทั้งในเอเชียและยุโรป ไม่เพียงแต่ปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกมากมายที่ส่งผลต่ออิทธิพลทางการศึกษาของต่างประเทศในช่วงการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งเป็นผลที่ก่อให้เกิดการพัฒนาในด้านอื่น ๆ อีกด้วย ปัจจัยต่าง ๆ นี้ไม่เพียงช่วยส่งเสริมด้านการศึกษาเท่านั้น ประการสำคัญก็คือ เพื่อคงรักษาเอกราชของชาติไว้ให้ได้ ซึ่งปัจจัยทั้งสามดังกล่าวนี้ เป็นทั้งความกดดันจากภายนอกและเป็นความต้องการใหม่ที่จำเป็นจะต้องทำให้มีภายในประเทศของตนเอง ปัจจัยบางประการเป็นปัญหาที่สำคัญมากเกี่ยวกับความอยู่รอดของประเทศที่จะไม่ตกเป็นอาณานิคมของต่างประเทศ แต่ปัจจัยนั้น ๆ ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ยังกลายเป็นผลดีต่อการพัฒนาทางด้านการศึกษาให้มีความเจริญก้าวหน้าในเวลาต่อมาด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย